

Violeta Moretti

PRILOG OPISU SAMOGLASNIČKOG SUSTAVA PEROJSKOGA GOVORA

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK 811.163.42'282.2'342.41(497.5 Peroj)

Rad je posvećen prikazu suvremenog stanja samoglasničkog sustava štokavsko-govora mjesta Peroj u Istri koji su u 17. stoljeću tamo donijeli crnogorski nase-
ljenici iz Crmnice. Temelji se na podacima dobivenima terenskim istraživanjem,
ali i analizom primjerâ navedenih u starijim radovima drugih autora. Do neke se
mjere opisuju i fonetska svojstva glasova, ponajprije samoglasnika, te se tumače
i neke od važnijih sinkronijskih pojava povezanih sa samoglasnicima, kao što su,
među ostalim, pitanje jata i refleksa nekadašnjih poluglasa.

Ključne riječi: Peroj, perojski govor, zetsko-sjениčki dijalekt, fonologija, samogla-
snici, otvornici

Govor istarskoga sela Peroja, udaljenog desetak kilometara od Pule, jekavski je štokavski go-
vor potomaka 15 crnogorskih obitelji koje su mletačke vlasti u Istru naselile u 17. stoljeću.
Potječe iz kotara Crmnice, a vjerojatno i iz drugih crnogorskih mjesta¹ te pripada cetinjskoj pod-
grupi zetsko-sjениčke grupe govora². Danas je Peroj zbog svoga položaja u blizini mora privlačno
mjesto za življenje, pa sve više raste broj novopridošlih stanovnika. S izmjenom sastava stanov-
ništva, govor Perojaca postaje sve ugroženiji, a i utjecaj je govora Pule, kojoj gravitira, u njemu sve
izraženiji. Dojam je i da se mlađe generacije sve manje njime služe.

O govoru Peroja se pisalo³, a osobito je opsežan Ribarićev opis i prikupljeni materijal iz 1949.,
koji je dobrim dijelom ostao u rukopisu. Kasniji se radovi često oslanjaju na Ribarićevo i Brozo-
vićevo⁴ istraživanje, a poznavanju govora pridonijeli su i Čilaš i Lončarić (1997-1998). Recentniji
je opis D. Mandića (u tisku), koji se bavi naglasnim osobitostima imenica. Prvotni poticaj ovome
istraživanju bila je želja da se utvrdi postoje li odmaci u samoglasničkome sustavu u odnosu na
opise ranijih istraživača. Materijal za potrebe ovoga rada snimljen je 2007. godine, a glavnina
ispitanika imala je preko 50 godina te je u njih govor vrlo dobro očuvan. Rezultat je sljedeći
prikaz samoglasničkog sustava, koji do neke mjere u obzir uzima i fonetska svojstva glasova.

1. Fonološke napomene

Glasovni inventar perojskoga govora čine:

SUGLASNICI: U suglasničkom sustavu ističu se postojanje zvučne dentalne afrikate *dz* (npr. *dzidzi'ja*; *'dzidzula*, *'rudza*, *'tedza*, *'rudzina*)⁵ te gubljenje opreke između postalveolarnih (*č*, *dž*, *š*,

¹ Prema Ribarić (2002: 70); također Lisac (2003: 124).

² Prema Čilaš - Lončarić (1997-1998: 65). Lisac ga naziva zetsko-južnosandžačkim dijalektom (Lisac 2003: 121-125).

³ Za prijašnje radove vidi popis literature.

⁴ Brozović (1961) i Brozovićeva istraživanje prema Upitniku za Srpskohrvatski dijalektološki atlas iz 1965. godi-
ne u Čilaš - Lončarić (1997-1998).

⁵ U bilježenju primjerâ koriste se ovisak (') ispred naglašenoga sloga, kao znak mjesta naglaska, i dvotočka (:),
kao znak dužine (u opreci prema kračini).

ž) i pretpalatalnih (ć, đ, š, ž) glasova, čiji se odrazi danas izgovaraju kao alveolarni laminalni glasovi⁶. Valja napomenuti da je nerazlikovanje glasova č i ć uobičajeno i u čakavskim govovima jugozapadne Istre (osim veoma maloga područja na krajnjem jugu poluotoka)⁷, pa je uvjerljiva pretpostavka da je ta značajka perojskoga govora nastala po doseljenju u Istru. Ostali suglasnici fonetski i fonološki odgovaraju suglasnicima standardnoga hrvatskoga jezika, a svi zajedno prikazani su u sljedećoj tablici.⁸

Tablica suglasnikâ perojskoga govora

	bilabijali	labiodentali	dentali	alveolari	palatali	velari
okluzivi	p b			t d		k g
frikativi		f	s z	ʃ ʒ		x
afrikate			ts dz	tʃ dʒ		
nazali	m			n	ɲ	
lateralni				l	ʎ	
vibranti				r		
aprosimanti		u			j	

PROZODIJA: Govor je staroštokavski i ima dva naglaska, dugi i kratki, oba fonetski silazna. Prednaglasnih i znanaglasnih dužina danas nema⁹, pa samoglasnici u nenaglašenim slogovima mogu biti samo kratki. Pod naglaskom su kratki samoglasnici nešto duži, no još uvijek kraći od dugih, mada je akustički dojam da i njihova dužina varira.¹⁰

SAMOGLASNICI: Snimanjem govornikâ utvrđeno je da u perojskom govoru postoji šest jednostavnih otvornika: *i, u, e, o, æ, a/a*, dvoglasnik *ie* te slogotvorno *r*. Postoji i glas *ʎ*, odraz sonanta / na kraju riječi, čiji je fonemski status, kako će se u nastavku pokazati, upitan. Prednji su otvornici *i, e, ie, æ, a* stražnji *o, u, a/a*.¹¹ Prema stupnju uzdignutosti jezika prema nepcu dijele se na visoke *i, u*, srednje *e, o* i niske *æ, a/a*. Dvoglasnik *ie* počinje kao visok, a završava kao srednji otvornik. Prema položaju usana prilikom izgovora dijele se na zaobljene *o, u* te nezaobljene *i, e, ie, æ, a/a* (duga inačica potonjega glasa katkad je ipak zaobljena, a katkad samo djelomice zaobljena, te se nekad ostvaruje gotovo kao dvoglasnik *oo*). Pri opisu otvornikâ perojskoga govora važan je kriterij obilježje [±napet]. Ono nije fonološki relevantno, ali razlika u napetosti između duge i kratke inačice kod nekih je glasova prilično izražena.

⁶ U govorima u kojima postoji spomenuta opreka prvi su glasovi obično (post)alveolarni i apikalni, a potonji pretpalatalni i laminalni. Nedostatak te opreke može biti razlogom većih varijacija u izgovoru tih glasova, primjerice, kod jednoga je ispitanika zabilježen izgovor bliži palatalnomu području, što stvara dojam "mekoće".

⁷ Hraste (1964).

⁸ Glasovi su u tablici zapisani međunarodnim fonetskim alfabetom – *International Phonetic Alphabet* – IPA. U standardnoj hrvatskoj grafiji velarni frikativ *x* bilježi se grafemom *h*, palatalni nazal *ɲ* dvoslovom *nj*, alveolarni frikativi *f* i *ʒ* znakovima *š* i *ž*, dentalna afrikata *ts* grafemom *c*, labiodentalni aproksimant *v* znakom *v*, a palatalni lateralni aproksimant *ʎ* dvoslovom *lj*. Perojske alveolarne afrikate *tʃ* i *dʒ*, rekli smo, razlikuju se i od standardnih hrvatskih *č* i *dž* i od *ć* i *đ*. U primjerima ću radi jednostavnosti rabiti znakove *h, ŋ, š, ž, c, v, j* te *ć* i *đ*.

⁹ Mada se u radovima nekih ranijih proučavatelja ona spominje. Vidi Brozović (1961: 333), Čilaš – Lončarić (1997-1998), Lisac (2003: 124). Ribarić pak (2004: 23) piše: "Kvantitete ispred naglašenih i iza naglašenih slogova nema."

¹⁰ O naglasku u Mandić (u tisku).

¹¹ Potonji se fonem ostvaruje kao *a* kada je kratak, a kao *ɑ* kada je dug. Opreka po dužini nije svojstvo fonema, već morfema, pa se oba ostvaraju (*a* i *ɑ*) moraju smatrati inačicama jednoga fonema. Obje se inačice toga glasa svrstavaju među stražnje otvornike, u opreci prema glasu *æ*, koji je prednji.

2. Samoglasnici

Slijedi opis samoglasnikâ s obzirom na njihove ostvaraje u naglašenu i nenaglašenu slogu, što je katkad fonetski relevantno. Fonetska se svojstva glasova opisuju zato što upravo ona daju "boju" perojskome govoru i jer se takvim opisom stječe bolji dojam o perojskim samoglasnicima budući da se gotovo svi razlikuju od ekvivalenata u standardnom hrvatskom. Za svaki se samoglasnik navodi i znak IPA-e da bi se čim preciznije definirao. U daljnjem se tekstu, tamo gdje je riječ samo o fonetskome te nema fonološke opreke, prednost u pisanju, radi jednostavnosti, daje uobičajenoj hrvatskoj grafiji – npr. kratko i dugo e se bilježe kao e odnosno e: (premda je kratko e zapravo otvorenije te bi se moglo pisati kao ε). Glasovi za koje je utvrđeno da su fonemi (npr. æ) ili su izrazito osobiti (npr. α) kroz cijeli rad bilježe se posebnim IPA-inim znacima.

Otvornik i je prednji, visoki, nezaobljeni glas. U naglašenim slogovima može biti dug (*i*) i kratak (*i*). Izgovor dugog *i* fonetski se razlikuje od kratkoga, jer je dugo *i* nešto napetije, a kod nekih govornika i izrazito napetije od kratkoga. Evo primjera: *ʒi:da*, *ʔbi:le*, *ʔbi:lo*, *lonʔci:h*, *ʔvi:non*¹², *zuʔbi:h*, *zeʔci:h*, *koʔsti:h*, *uʔši:h*, *oʔči:h*, *ʔsi:n*, *ʔsi:na*, *uʔsti:h*, *stvaʔri:h*, *ʔsi:ne*, *ʔstri:če*, *ʔpli:tek*, *ʔtri:*, *ʔsi:nko*, *ti* (taj), *ʔpi:ta*, *ʔri:ži*, *ʔpri:me*, *ʔmi:*, *ʔsvi:rec*, *ʔšpi:ro*, *drʔži:*, *ʔži:v*, *ʔfi:no*, *stoʔji:n*, *šuʔmi:*.

Kratko *i* nije napeto, no taj je glas donekle povučen unatrag u odnosu na *i*: i nešto je manje zatvoren te mu odgovara IPA-in znak *i*. Navedena svojstva nisu fonološki relevantna pa ga nastavljamo bilježiti uobičajenim znakom hrvatskog alfabeta *i*. Primjeri su: *ʔniked*, *ʔkri:gama*, *ʔprvʔije* (prije), *ʔbila*, *ʔima*, *ʔDimiʔtrija*, *ʔčiʔnile*, *ʔstaʔrije*, *na leʔdinu*, *oʔčima*, *ʔiz neba*, *koʔnima*, *ʔluʔdima*, *ʔnikla*, *ʔdignut*, *baʔcit*, *ʔplici*, *ʔširi*, *naʔviši*, *uʔsiriti*, *ʔsliči*, *ʔtin* (I jd. zamj. tim), *ʔisto*, *poʔginuli*, *roʔdit*, *zboʔrile*, *poʔčinule*, *starjeʔšine*.

Kratko *i* u nenaglašenim slogovima fonetski je istovjetno onome u naglašenima, a primjeri su: *ʔčimʔpreš*, *voʔjeli*, *ʔcarica*, *iz crʔkve:*, *ʔgodineh*, *ʔbrati*, *pod lʔta:liju* i *Austriju*, *ʔimali*, *oʔkru:gli*, *ʔzmrči*, *ʔsra:pci*, *ʔpæsi*, *ʔselima*, *ʔpopi*, *ʔkoʔni*, *ʔuʔšima*, *ʔjeseni*, *ʔboli*, *ʔrodi*, *ʔæži*, *ʔeliti*, *ʔsvaki*.

Otvornik u potpuno je stražnji, visok je i zaobljen. U dugim je slogovima taj glas zamjetno napetiji, a nalazimo ga u primjerima kao: *ʔklu:č*, *ʔpu:ton*, *ʔpu:t*, *na ʔru:ke*, *ʔdu:šo*, *ʔsu:de*, *ʔku:m*, *ʔmu:ža*, *oʔkru:gli*, *ʔu:je* (uz *ʔuje*), *s ʔpu:žima*, *ʔšpu:ge*, *ʔku:piti*, *ʔdu:b*, *ʔtru:dna*, *uʔnu:tra*, *šaʔku:tec*, *izʔvu:ke*, *ʔvru:čega*.

Kratko *u* u naglašenim i nenaglašenim slogovima izgovara se kao nenapeto [ʊ], dakle to je stražnji i zaobljen glas, no nešto niži od *u*: ([ʔkafʊ], [ʔu: ʔnʊ]). Ta razlika nije fonološka, pa će se u nastavku pisati *u*. Kratko *u* u naglašenim slogovima stoji primjerice u oblicima: *ʔure*, *oʔčeʔkuje*, *ʔkuče*, *uʔnukeh*, *ʔkuču*, *ʔbude*, *ʔu vodu*, *ʔu more*, *ʔrudza*, *ʔkupile*, *ʔštrudle*, *ʔpuč*, *ʔbunar*, *ʔzdrušenca*, *ʔpuno*, *ʔkruh*, *ʔtu*, *ʔDušanka*, *ʔunutra*, *ʔVučerič*, *ʔbukvicu*. Primjeri za nenaglašen slog su: *ʔžnetvu*, *uʔza:nce*, *uʔrocima*, *ʔPeroju*, *ʔslamu*, *ruʔčæk*, *ʔocu*, *ʔpaučina*, *juʔna:k*, *ʔluʔdima*, *čuʔdesa*, *ʔgodinu*, *ruʔko:n*, *vuʔkæ:h*, *ʔšpaʔnuʔlet*, *uʔčer*, *uʔžec*, *na ʔKla:nu*, *su poʔginuli*, *ʔdrugome*, *se uʔga:sila*, *otkupʔiʔvalo*, *zaguʔšile*, *ʔmačku*, *ʔizmeđu*, *nauʔčili*.

Otvornik e prednji je, srednji i nezaobljen. U dugim je slogovima taj glas prilično napet te je zbog toga viši nego *e* u standardnom hrvatskom jeziku. Povećana napetost, kao i kod dugoga *o*, izaziva blagu diftongizaciju, koja je posljedica nešto opuštenije artikulacije prema kraju izgovora ([ʔzie:ci]).¹³ Ovdje se bilježi znakom *e:*, a primjeri su: *ʔište:mo*, *ʔše:st*, *ʔze:teh*, *seʔstre:*, *ʔže:ne:*, *ʔze:ci*, *ʔme:so*, *ʔgre:de*, *u ʔpe:č*, *ʔde:ce:*, *ʔtre:sli*, *duʔše:*, *ʔšcer*, *ʔšče:re:*, *ʔi:de:*, *ʔi:de:š*, *ʔne:ma*, *ʔi:de:mo*, *ʔe:trva* (I), *ʔše:tali*, *ʔple:s*.

Kratko *e* je manje napeto od dugog, a kod nekih je govornika i znatno otvorenije te bi mu IPA-in znak bio *ɛ*. Između kratkog naglašenog *e* (*ʔPeroja*, *ʔdeda*, *ʔPere*, *ʔde*, *ʔe!* (uzvik), *poʔgreb*, *ʔzeje*, *vreʔteno*, *ʔselo*, *ʔsestereh*, *ʔžena*, *čuʔdesa*, *neʔbesa*, *na zemʔlu*, *ʔsrednje*, *uʔveče*, *uʔžegle*, *ʔpeč*, *ʔrekla*, *ʔdevet*, *ʔjelo*, *ʔreče*, *ʔuze*, *ʔneko*, *ʔneđe*, *ʔtedzu*, *ʔmeču*, *ʔbjeđi*) i nenaglašenog *e* (*čeʔtiri*, *ʔvr:be*, *ʔujeʔu:je*, *uʔza:nce*, *ʔure*, *ʔgrobje*, *beʔšeda*,

¹² S promjenom *m > n* na kraju riječi.

¹³ Ipak početni element diftonga tu nije toliko izražen kao kod odraza jata (vidi dalje).

večera, ne'vjesta, de'teta, u'roke, 'ocen, 'bole, 'dēver, 'bolest, 'poje, 'ško:le, zbo'rile, starje'sine) nema zamjetne razlike u izgovoru.

Ispred ovog otvornika, ni u dugim ni u kratkim slogovima, nema protetskog *j*, što se vidi iz primjerâ kao *eden, 'esi li?, 'eliti, 'E:la (Jela), 'esti*.

Otvornik o stražnji je, srednji i zaobljeni glas. Dugo je o: vrlo napeto, osobito kod nekih ispitanika, pogotovo na početku riječi, gdje se katkada izgovor započinje prilično približenih usana, gotovo kao kod *u*, a prema kraju izgovora artikulacija postaje opuštenija, kao u primjerima [u:ðe], [ʰostalɔ]. U tome se podudara s dugim e: Ipak, budući da je to tek fonetski ostvaraj i k tomu neobavezan, zamjenjiv s o; taj glas dosljedno bilježim znakom o; kao u primjerima: o'vo; 'o:nðe, 'Po:le, 'po:ðe, po pe'roj'ski, 'fo:ra (van(i)), 'ško:le, go'vo:rimo, 'Đo:kov, 'po; 'svo:jštine, ðe'vo:jka, 'gro:žda, 'po:peh, že'no:n, 'o:vca, 'no:č, 'vo:z, du'šo:n, 'do:ðe, 'gro:žde, 'zgo:ra, 'špo:rki.

Kratko o u naglašenim slogovima nalazi se u sljedećim primjerima: 'kroz, 'toga, 'ovi, 'foj, 'Škoka, 'mogla, 'od, u'rocima, 'grobje, 'grozdeh, 'ocu, 'dno, 'ko'rieh, 'popi, 'noči, 'kolo, 'roge, 'noge, 'oči-juh, 'boji, 'rodi, 'oliti, 'osen (osam), 'vozon, 'koju, 'nosi, 'gorje (gore), 'potle, 'poje, u o'bor. U odnosu na kratko o u nenaglašenim slogovima nema važne razlike u izgovoru. Tako je u primjerima kao što su: gospo'da:r, pobro'jit, 'uho, 'tako, 'samo, 'gr:do, 'Nikolu, o'tæc, 'na dno, ko'la:če, o'kru:gli, 'liepo, go'vo:rimo, zo've; 'Mauro, špo'rka:š, 'nego, 'Peroje, 'jeto, ko'leno, po'greb, o'rah, 'slamon, o'gæri, 'selo, 'Špi:ro, po'ginuli, ro'dit, zbo'rile, on'dar, u Po'r'tič, ot'krijeni, 'zdrelo, 'zatrlo, 'læko artikulacija jedva zamjetljivo labavija (samo je manje napeto zbog nenaglašenosti).

Dojam je da su neki ispitanici ponekad glas o u nenaglašenim slogovima izgovarali otvorenije, što je možda posljedica snažnog utjecaja gradskoga govora Pule.

Otvornik æ nalazi se na mjestu nekadašnjih općeslavenskih jerova u naglašenom položaju. Nešto je otvoreniji (samim time i niži) od e, a može se opisati kao prednji, niski, nezaobljeni glas. Iz primjera kao što je: 'dæ:n, 'dæ:na, ko'tæ; o'pæ:nka, 'dæ:ž, 'dæ:žda, 'tæ:ma, ðe'cæ:h, dr'væ:h, 'læ:ž, le'ðæ:h, ko'zæ:h, 'zæ:va ili po'šæ: vidljivo je da može biti dug, te je u tom slučaju nešto napetiji, i kratak, kao: 'mægla, 'mæri, 'dæska, 'stæza, 'læži, ot'æc, 'pæs, 'væs, četvr'tæk, de'næs, no'kæt, 'bæčva, o'pænek, o'gæri, ru'čæk, 'bædri, 'bædri, pe'tæk, o'cæt, lo'næc, ko'læc, ždri'e'bæc, ko'næc, 'pæsima, sra'bæc, 'snæha, vo'sæk, 'kæd, 'kæbe!¹⁴. Slušni je dojam da je dugo æ: tek neznatno napetije od kratkog æ.

Kao refleks poluglasa æ je izvorno kratak glas. Međutim, danas postoji i duga inačica, koja je nastala na nekoliko načina. Ponajprije, dugo je æ: moglo nastati duljenjem kratkoga u jednosložnim osnovama naglasne paradigme c, kao u primjeru *dæ:n*; te duljenjem pred sonantima, kao u *zæ:va* (od *zæ:iva), *o'pæ:nka* (ali *o'pænek*)¹⁵. Moglo je nastati i stezanjem nakon što je iza poluglasa / prešlo u *ɫ*: *ko'tæ:* (od *ko'tæɫ), *do'šæ:* (od *do'šæɫ).¹⁶ Pojavljuje se i u nastavku genitiva množine -æ:h (*du'šæ:h, ðe'cæ:h*), kao i u genitivu množine u slogu nastalom umetanjem nepostojanoga samoglasnika, ako je naglašen (*no'kæ:teh*)¹⁷.

Otvornik æ nikada se ne može naći u nenaglašenom slogu, budući da se u tom slučaju ostva-

¹⁴ Riječi 'kæbeɫ ("kabel"), 'bæs, 'bæjpas, 'Næ:da primjeri su miješanja izvornog *a* s refleksom poluglasâ. Pojava "miješanja" glasova relativno je česta kod posuđenica jer se *a*, a nekad i *a*, iz drugih govora zbog sličnosti artikulacije opaža prije kao æ nego kao *a/a*. U zadnjem primjeru æ: je na mjestu *a*, pa je moguće da se *a*: iz drugih govora kao manje stražnji glas od perojskog *a*: percipira kao prednje æ; a i kod kratkog je vjerojatno riječ o akustičkom dojmu kod preuzimanja ili slučajnosti. Bitan je i utjecaj urbanoga govora, gdje se odrazi izvornog *a* i poluglasâ ne razlikuju.

¹⁵ Usp. Mandić (u tisku).

¹⁶ Vidi dio o otvorniku *ɫ*.

¹⁷ Prema Čilaš i Lončariću (1997-1998: 66), "Dugi samoglasnik *ā* dolazi samo u genitivu množine na -*æx* (...)". Ipak, autori na sljedećoj stranici navode primjer *no'kætæx*, koji doduše jest oblik genitiva množine, ali se dugo æ (= ā) u njemu ne pojavljuje u navedenom nastavku, već u osnovi. Niz primjera dugoga æ: u drugim spomenutim položajima navodi već i Ribarić (2004: 21): *opâ:nka, pâ:seh, tâ:ma, dâ:n* i dr.

ruje kao prednje, srednje otvoreno, nezaobljeno [ɛ], dakle tu se stopio s kratkim e, te za njega i vrijedi opis dan za kratko e. Zbog toga će se rabiti uobičajen znak e. Nalazimo ga u primjerima: 'niked, 'jazbec (jazavac), 'svi:rec, bed'ña:k, 'balavec, 'palec (: 'pa:lca), 'svateh, 'godineh, 'gosteh, 'oveceh, 'nokteh, 'svkereh, 'po:peh, 'grobeh, 'grozdeh, u'nukeh, 'ze:teh i sl.

Otvornik a/a je niski, stražnji, nezaobljeni glas. Primjere kratkog naglašenog *a* nalazimo u 'mater, 'pala, 'svašta, 'baca, 'vaje, 'palec, l'vana, le'žali, 'tamo, na 'banek, 'brat, 'jako, 'pazi, 'rata, 'jazbec, 'carica, 'carom, 'žaba, 'rak, 'paučina, o'rah, 'svateh, 'svate, 'materama, že'nama, 'kameŕne, 'tako, 'razreda, 'nanke, 'sladek, o'nako, 'na rame, 'na mir. U nenaglašenu položaju *a* je fonetski jednako naglašeno kratkom *a* kao u primjerima da'vali, ra'botat, 'ne:ma, kod 'Miloša, 'pjesma, u'rocima, 'kučama, tr'pezama, 'kŕnigama, 'selima, ču'desa, ne'besa, 'dæ:na, 'voda, 'zla:ta, 'gra:da, vra'ti:h, 'vremena, 'gostima, 'pu:ta, ne'sreča, 'svetoga, 'nu:tra, 'u nutra, 'deda, 'čakula, 'ščela.

Stražnji, otvoreni, nezaobljeni glas u dugim naglašenim slogovima još je više stražnji, pa ga bilježim kao *a*. Ponekad zvuči gotovo kao dvoglasnik *ao*, kao u primjerima [ˈnao:č], [ˈmao:li], dakle, pri kraju se zaobljuje, ali to je samo fonetski. Taj glas nalazimo u primjerima: 'dra:gi, 'ja:, mi'ja:r, 'sta:ri, 'dva:, za 'na:s, 'ba:caju, 'Sa:vo, i'ma:ju, 'ma:li, u'za:nce, 'va:ri, 'pa:lca, gospo'dar, ju'na:k, ju'na:ka, 'sr:a:pci, 'gla:va, 'bra:da, 'hla:d, 'vra:tima (vratovima), 'gla:s, 'kla:se, 'zla:ta, 'gra:da, na 'vra:ta, 'da:rima, 'da:re, 'stra:ne, 'stva:r, 'stva:ri, 'ja:je, ne 'zna:n, pod l'ta:liju, ko'la:č, 'sta:rca, špor'ka:š, i'ma:ju, 'ba:rba, 'ga:đaju.

Dvoglasnik ie i refleksi jata – dvoglasnik *ie*, koji je refleks jata u dugom slogu, počinje kao visoko zatvoreno *i* te se tijekom izgovora spušta u srednje zatvoreno *e*.¹⁸ Distribucija mu je, naravno, ograničena na naglašene slogove, jer samo oni mogu biti dugi, kako slijedi iz primjerâ: 'striela, 'gniezd, 'klišta, 'mlika, 'svieču, 'vience, 'diete, 'svieta, 'vrieme/'brieme, 'lieska, 'niesu, 'liepo, razu'miete, pro'mieni, 'niesmo.

U kratkim je pak naglašenim i nenaglašenim slogovima jat postao slijed *je*: 'pjesma, 'vjera, 'rjepa, ne'vjesta, 'mjeseć, vje'næc, 'zapovjedi, 'u Rjeku. Prvi element toga slijeda (*j*) jotira dentale, osim *r* (za dentale *c* i *dz* nema potvrda) te se refleks jata tu ostvaruje kao *e*: 'rieki, 'rieko, 'riekoga, 'žriela, 'žrietvu, 'leto, 'u leto, ko'jeno, 'leši (ljepši), bo'let, be'seda, še'kira, 'šeme, še'di:, še'dele, šu'šed (susjed; uz asimilaciju na daljinu po mjestu tvorbe), 'izela (izjela), 'čerati (tjerati), 'deca, 'de, de'vo:jka, 'videli, de'ce:/de'cæ:h, de'cama, 'o:nde, 'dever, 'deverima, 'neđe, 'nigđe, 'ščela, 'ščeli (: 'stia), be'žđela, be'žđet (: be'zdi:n, be'zde:).¹⁹

Jotacije nema kada je bivši jat u dugom slogu, što potvrđuje usporedba oblikâ s dugim i kratkim slogovima poput: 'diete : 'deca, kao i: 'liep : 'leši. Segment *i* ovdje je vrlo sonoran i dijelom je slogovne jezgre. U kratkim pak slogovima prvi dio dvoglasnika, zbog kraćeg trajanja, gubi na sonornosti te prelazi u pristup sloga kao kliznik *j*: *je*.

Usporedimo li riječi kao 'rjepa, 'gorje (gore) s primjerima kao 'vremena, ne'sreča, 'zdrelo (zrelo),

¹⁸ U vezi s tim glasom u dosadašnjim radovima o perojskom govoru postoje razna mišljenja, pa će se to pitanje ovdje pobliže razmotriti. Ribarić kaže da se jat u kratkim slogovima odrazio kao *je*, za što navodi primjere "lèto, vjèra, mjèsec, bešèda, koljèno, deca (od djèca), rjèpa", pri čemu uz potonju riječ posebno ističe da se čuva *j* iza *r* u kratkome slogu. Govoreći o dugim slogovima, kaže da je u njima jat postao "ie, bez obzira zamjenjuje li jat u ekavskim primjerima seno, snega, greha, ili zvezda, reka, sreda. Prema tome čuje se: rjèka, žljèzda, sjèno, snjèg, ljèpi, srijèda, slijèp, zvijèzda i t. d." (Ribarić 2004: 21). O tome je li refleks jata dvofonemski ili trofonemski slijed ne kaže ništa. Međutim, Čilaš i Lončarić (1997-1998: 66) pišu da se dugi jat odrazio kao trofonemski slijed *je*. Snimljeni materijali ipak navode na zaključak da je riječ o "jednosložnom jatu", odnosno o dvoglasniku (unatoč tomu što je u crnogorskim dijalektima čest dvosložan refleks jata). Prema usmenoj informaciji dijalektologa i akcentologa Davida Mandića, to je diftong *i* u crmničkom.

¹⁹ Nije pronađen nijedan primjer jotacije *c* ispred odraza kratkog jata. Jedini pronađeni primjer ukazuje na suprotno, da je nema, međutim vjerojatno je riječ o posuđenici: *gje'dilo* (: *pro'cièdimo*), mada je očekivan slijed *če*, usp. crnogorski Četković (= Cvjetković).

u kojima se u kratkim slogovima refleks jata na površinskoj razini ostvaruje kao *e*, očituje se jedno fonotaktičko ograničenje: dental *r* nije pretrpio jotaciju, no ako je pred njim neki drugi suglasnik, *j* kao prvi dio refleksa jata nestaje. Sinkronijski odraz jata u slogovima s pristupom strukture (C)Cr glasi *e*.²⁰ Dakle, u pristupu mogu biti dva sonanta, te su zato mogući sljedovi kao *rj*, *vj*, no ako se u pristupu ispred *r* nađe još neki suglasnik, onda segmenta *j* nema.

Premda kontradiktorno djeluje primjer tipa *ždrje'bæc*, koji u pristupu ima strukturu CCrj, može se ponuditi sljedeće objašnjenje. Tu je riječ o refleksu nekadašnje prednaglasne dužine (usp. stand. hrv. *ždriježbac*), koja je pokraćena u nenaglašenom položaju. Dakle, u tom slučaju možemo smatrati da je jat u tom slogu bio dug (i stoga na njega nije djelovalo pravilo gubljenja *j* (usp. *ždriepca*)). Zbog toga se može uspostaviti sljedeća kronologija promjena: prvo se gubi *j*, a tek se kasnije krati prednaglasna dužina (**vrjmena* > *vrmena*, a potom **ždrie'bæc* > *ždrje'bæc*).

Nadalje, prvi dio dvoglasnika gubi se i na samom početku riječi, kao u primjeru *'est* (jesti). Vjerojatno je to povezano s nepojavljivanjem *j* ispred *e* i u etimološkom nizu *j+e* (*'eden*, *'esi li?*, *'e:trva*).

Nekadašnji se jat odražava i kao *i*, i to ispred λ od *l* na kraju riječi – npr. *'stia* (htio), *'šia* (sjeo); *'š* uvedeno analogijom prema *'šela*, *'ila* (jeo); te ispred *j*: *'smi'jale*, *'smi'je*, *'iju* (jedu). Te se dvije okoline mogu svesti na jednu jer se između jata i λ pojavljuje fonetsko epentetsko *j*: [*'cijλ*],²¹ pa se može generalizirati da se jat odražava kao *i* ispred *j*.²² Tako je i iza Cr: *'zdria* (zrio), *'sria* (sreo).

Dakle, odraze jata možemo prikazati sljedećim pravilima:

1. $\acute{e} > i / _ j$
2. $\acute{e} > je$
3. $je > e / Cr_$

Uz to, u perojskom govoru ima ikavskih i ekavskih refleksa jata u primjerima u kojima se ne bi očekivali. Oni su vjerojatno posuđeni, a njihovo se uvođenje u perojski govor može smatrati posljedicom dugogodišnjih kontakata sa žiteljima drugih mjesta, a u XX. stoljeću i utjecaja standardnog jezika kroz medije.²³

Zaključno se o refleksima jata u perojskom govoru može reći sljedeće: u dugim se naglašenim slogovima nekadašnji jat ostvaruje kao dvoglasnik koji počinje kao *i*, a završava kao *e*, pri čemu je dominantni dio *e*. On je jednosložan, u jezgri je sloga i stoga je dvoglasnik, a ne dvofonemski slijed, a osobito ne trofonemski, jer bi kliznik koji bi se ostvarivao između *i* i *e* u dvosložnom izgovoru bio fonetska pojava, a ne dodatni fonem. Drugim riječima, on je fonem, a ne slijed fonemâ. U kratkim naglašenim i nenaglašenim slogovima jat se ostvaruje kao *je*, kako je prethodno objašnjeno. Kod *je* također je dominantniji *e*, dok se prvi element ostvaruje kao kliznik *j*. Taj se kliznik nalazi u pristupu sloga te palatalizira prethodni dental, što se u mnogim primjerima mora smatrati sinkronijskim pravilom: *'viđet* : *'vidi*. Ako pristup ima strukturu Crj, kliznik se gubi (*'brieme* : *'bremena*). To je također sinkronijsko pravilo, koje djeluje prije dokidanja kvantitativnih opreka u nenaglašenom položaju, budući da se u pokraćenim nenaglašenim dužinama dentali ne jotiraju i *j* se ne gubi iza Cr (*ždrje'bæc*).²⁴

²⁰ U nekim drugim je jekavskim dijalektima to djelovalo na sve slogove, pa je iza *r* uvijek nestalo *j*: *repa*, *gore*, *rezati*, *vremena*; ali se kasnije analogijom često vratilo, npr. *strjelica*, *rjeđe*, *rješenje* itd.

²¹ Epentetsko *j* očito je prisutno – govornici, kad pišu dijalektom, to *j* redovito zapisuju, a poznata je i slična pojava kod djece koja uče pisati hrvatskim standardom te rade pogreške kao *bijo*, *vidijo* i sl. Usput, promjena $\acute{e} > i$ ispred *j* opaža se i u standardnom hrvatskom: *smijati se* – *smijeh*; *htio* [htijo] – *htjela*.

²² Epentetsko *j* tu se moralo pojaviti prije nego što je jat postao *i*, ali i prije nego što je postao *je* jer *e* nikada ne postaje *i* ispred λ (usp. primjere *de'beλ*, *'uzeλ'uze*).

²³ Usp. Ribarić (2002), Ribarić (2004), Brozović (1961), Čilaš – Lončarić (1997-1998).

²⁴ To se odnosi na dužine koje su i dijakronijski gledano pokraćene nedavno (nakon jotacije). U primjerima s rano pokraćenim dužinama dentali se jotiraju, a *j* ispada iza Cr: *'dieta* : *đeteta*; *'brieme* : *bre'mena* (mn.) i sl.

Otvornik Λ kao varijanta sonanta / u finalnom položaju – zamijećena je osobita artikulacija na mjestu nekadašnjeg / u finalnom položaju.²⁵ Ondje stoji kratki, stražnji, srednji, nezaobljeni otvornik, kojemu odgovara IPA-in znak Λ (*plat'ɪ*). Kod nekih se starijih govornika zapaža i artikulacija koja bi bila bliža zaobljenom σ . Uvijek je nenaglašen.

Taj se glas pojavljuje iza *i* na kraju riječi: *pla'tin*, *u'drin*, *živ'ɪ*, *ba'cin*, *ože'nin*, *se 'stavin*, *pi'lil*, *pro'mienin* (l), *poko'sin*, *'mil*, *'šil* (sjeo), *'stil* (htio), *'zdri* (zrio), *'mislin*, *'il* (jeo), *'sri* (sreo), *razbo'lin*, *že'nin*, *mešt'ɪ* (velika posuda, romanizam: maštel), *'cin* (cio, cijel). Iz primjerâ se vidi da je tako i iza jata, koji je potom tu prešao u *i*: [*'cijɪ*] itd.; ipak postoji izuzetak: *'vide* (vidio); najvjerojatnije prema *'videla* i sl.²⁶

Jednako tako Λ se, katkad neobavezno, može naći iza *e*: *'vesel*, *'debel*, uz: *'uzel' / 'uze*. Nalazi se i iza *u*, ali tu se zijeve razbija čujnim epentetskim j^{27} : *'čujl*, *u'venujl*, *po'ginujl*, *puh'nujl*.²⁸ Glasa Λ nema u riječima gdje bi se neposredno ispred njega nalazilo *a* jer se stopio s njim u dugo α ; kako se vidi iz sljedećih primjera u kojima bismo ga očekivali na mjestu nekadašnjeg *l*, kao što su glagolski radni pridjevi te imenice ili pridjevi na *l*: *'zva*; *veži'va*; *rovi'na*; *tor'na*; *'pa*: (pao), *u'kra*; *piro'va*; *svato'va*; *o'sta*; *'vjerova*. U potonjem je primjeru kratko *a*, jer je riječ o nenaglašenom slogu.

Nema ga ni iza nenaglašenog *e* od poluglasa²⁹ (*'moge*, *'reke*, *'crke*, *'doše*, *'dave* (: *đavla*)), kao ni iza naglašenog α , s kojim se također stopio u dugo α ; kao u primjerima: *po'sæ*; *ko'tæ*: (od *ko'tæ*l). Izuzetak je *iz'vu:ke* Λ , što je vjerojatno analogija prema glagolskim pridjevima kod kojih se pravilno pojavljuje Λ ; očekivalo bi se *iz'vu:ke*. Nema ga većinom ni iza *o*: *'po*; *go*; a tu je ponekad moguće naći *l*, koje se proširilo iz ostalih padeža: *'po:l*.

Na temelju prikupljenih primjera moguće je generalizirati da Λ , koje je suvremeni refleks nekadašnjeg finalnog / u riječima, nije nestalo ako se pred njim nalazi visoki samoglasnik. Kad se pak pred njim nađe nevisoki, tj. srednji ili niski otvornik, najčešće se s njim stapa u jedan glas, no ostaju dvije more. Otud i dužina (osim u nenaglašenim slogovima, kako je već bilo rečeno). Ipak, zbog analogije ima izuzetaka, kao što u slučaju spomenutog *iz'vu:ke* Λ i sl., i to, čini se, najviše kod pridjeva (*'vesel*).

S obzirom da glas Λ alternira s *l* (*pla'tin*: *pla'tila*) te između njih ne postoji fonološka opreka jer nema minimalnih parova, on se mora smatrati vokaliziranom, ali nenaglašljivom, inačicom glasa *l*, a ne zasebnim fonemom.

Slogotvorni zatvornik *r* može biti dug i kratak. U naglašenim slogovima dug je u primjerima: *do 'cr:kve*, *'pr:steh*, *'cr:kva*, *'gr:do*, *'gr:dno*, a kratak u: *'drvo*, *'prsi*, *'zmrčeni**ca*, *se 'zmrči* (zagaravi se), *'krst*, *'prvo*, *'grla*, *pre'krsti*, *pre'krši*, *'trgati*, *'zvrne* (izvrne), *'mrtev*, *'vrgla* (stavila), *'prsten*. U nenaglašenima je naravno samo kratak, kako i pokazuju sljedeći oblici: *tr'pezama*, *dr'væ:h*, *cr'vi:h*, *pr'si:h*, *pr'sima*, *prv'ije* (prije, ranije), *'na krst*, *svr'šuje*, *dr'ži*; *tr'pezu*, *'zatrlo*.

Da bismo objasnili slučaj radnoga glagolskog pridjeva *'umər* Λ (umro) – koji je jedini u materijalu odstupao, jer se pred *r* u tom primjeru umeće šva (ə), pa ono nije slogotvorno – prizovimo u pomoć dijakroniju. Možemo zamisliti da je prije promjene / u σ/Λ glas *r* bio silabički, a kad je / postalo samoglasnik, nastao je niz silabičkog *r* i samoglasnika (**'umr* Λ). To je neuobičajeno pa se

²⁵ O tome Brozović (1961: 333) kaže sljedeće: "Refleks za -l ustvari je delabijalizirano otvoreno neslogotvorno o. Mislim da bi ponešto nesretnu Ribarićevu grafiju trebalo zamijeniti znakom ã , koji točno odražava prirodu tog glasa. Sam glas ima stanovitu fonološku vrijednost – na pr. refleks za -il nalazi se u opoziciji prema nominativu i vokativu imenica ženskog roda na -ija, dakle i prema a i prema o." Opozicija "refleksa za -il" prema nominativu i vokativu imenica ženskog roda na -ija jasno se opaža, ali nije točno da je taj glas neslogotvoran, jer bi u tom slučaju bio suglasnik.

²⁶ Usp. hrvatsko razgovorno *htjeo*, *vidjeo* i sl.

²⁷ Vjerojatno analoški prema -ijl, jer bismo iza *u* očekivali epentetsko *v*.

²⁸ Čilaš i Lončarić (1997-1998: 67) o ovoj osobitoj artikulaciji pišu: "Kratki samoglasnik ɶ javlja se kao nastavak u radnom pridjevu muškog roda (ufatija, stāvija) i u N jd. m. r. neodređenoga vida pridjeva (debeja, cija, veseja)." ɶ

²⁹ Koje je također kratko jer nije naglašeno.

riješilo umetanjem poluglasa ispred *r*, čime je *r* izgubio slogotvornost, ali su očuvana oba sloga (za razliku od hrv. stand. *umra*, gdje je *r* izgubilo silabičnost te je srednji slog izgubljen). Onda se može reći da je *ar* inačica slogotvornog *r* koja se pojavljuje ispred samoglasnika (*umərλ* : *umrla*, *umrlo*). Kod mlađih se čuje i *umerλ*³⁰, gdje je umjesto šva *e*. Drugi primjeri te pojave nisu pronađeni, možda i zato što su i riječi koje sadrže uvjete u kojima bi nastao niz *ər* rijetke, ili ih više i nema.

3. Zaključak

Samoglasnički inventar perojskoga govora čine otvornici *i*, *u*, *e*, *o*, *ie*, *æ*, *a/α*, slogotvorno *r* te *λ* kao inačica završnoga *l*. Nema prednaglasnih, a ni zanaglasnih dužina, pa se opreka između dugih i kratkih očituje samo u naglašenom položaju, to jest dugi se otvornici pojavljuju samo pod naglaskom, dok kratki mogu biti i naglašeni i nenaglašeni. Dugi su otvornici općenito nešto napetiji od kratkih, a između naglašениh i nenaglašениh kratkih razlika je uglavnom neznatna. Visoki se izgovaraju dosta suženo, a dugi visoki čujno su napetiji od kratkih. Dugo je *e*: znatno napetije od kratkog *e*, koje se uglavnom izgovara poprilično otvoreno. Otvornik *o* zatvoren je, osobito kad je dug. Dugo *æ*: *i* *α*: nisu osobito napetiji od kratkih *æ* i *α*.

Refleks dugog *jata* u dugim se slogovima ostvaruje kao dvoglasnik *ie*. Kad je kratak, uglavnom se ostvaruje kao *je* – prvi element jotira prethodni dental (osim *r*) te u tom slučaju nestaje (za afrikate nema potvrda). Nestaje, također, na početku riječi, jednako kao i *j* u etimološkom nizu *j+e* (*eden* itd). Ispred *j* i *λ* od nekadašnjeg *-l* *jat* se ostvaruje kao *i*. Otvornik *æ*, koji je refleks nekadašnjeg poluglasa, može se naći samo u naglašenom slogu, i to kao kratak i dug. Ponekad se ostvaruje tamo gdje bi se očekivalo *a/α*; no tako je mahom u posuđenim riječima. Glas *λ* uvijek je nenaglašen. Ostvaruje se iza visokih, a stapa se s nevisokim otvornicima (iza *e* se katkada ipak ostvaruje).

³⁰ Tako bilježi i Ribarić, a zapaženo je i kod suvremenih govornika uz oblik *umara*.

POPIS LITERATURE**BROZOVIĆ 1961**

Dalibor Brozović, "Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u selu Peroju u Istri", *Letopis Jugoslavenske akademije*, knj. 65, Zagreb 1961., 332 - 333.

CARR 1993

Philip Carr, *Phonology*, London 1993.

ČILAŠ - LONČARIĆ 1997-1998

Ankica Čilaš, Mijo Lončarić, "O govoru Peroja", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 23-24, Zagreb 1997.-1998., 65 - 76.

FILIP 1999

Goran Filipi, "Perojski ornitonimi", *Tabula*, 2, Pula 1999., 95 - 101.

HRASTE 1964

Mate Hraste, *Govori jugozapadne Istre*, Zagreb 1964.

JELASKA 2004

Zrinka Jelaska, *Fonološki opisi hrvatskoga jezika - glasovi, slogovi, naglasci*, Zagreb 2004.

LISAC 2003

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1*, Zagreb 2003.

LUKIĆ 1999

Milica Lukić, "O neobjavljenom rječniku Josipa Ribarića", *Tabula*, 2, Pula 1999., 143 - 147.

MAŁECKI 1930

Mieczysław Małecki, *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*, Kraków 1930.

MAŁECKI 2002

Mieczysław Małecki, *Slavenski govori u Istri*, Rijeka 2002.

MANDIĆ (U TISKU)

David Mandić, "Naglasak imenicâ u perojskom govoru", *Filologija* (u tisku).

NIKČEVIĆ 1999

Milorad Milorad, "Crnogorski književni jezik i perojski govor (Na predlošku građe Josipa Ribarića)", *Tabula*, 2, Pula 1999., 149 - 161.

NIKČEVIĆ 1999

Vojislav P. Nikčević, "Crnogorci u Peroju (Etnojezični pristup)", *Tabula*, 2, Pula 1999., 65 - 83.

PUTANEC 1999

Vladimir Putanec, "Izbor perojskih etimoloških problema", *Tabula*, 2, Pula, 1999., 85 - 93.

REŠETAR 1900

Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien 1900.

RIBARIĆ 2002

Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima - razmještaj južnoslavenskih dijalekata na polotoku Istri s opisom vodičkog govora*, Pazin 2002.

RIBARIĆ 2004

Josip Ribarić, *O perojskom govoru: leksikografski prinosi*, Osijek 2004.

VUJIČIĆ 1999

Dragomir Vujičić, "Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku građe Josipa Ribarića, Branka Miletića i dr. - komparacije)", *Tabula*, 2, Pula 1999., 163 - 169.

DESCRIPTION OF VOWEL SYSTEM IN DIALECT OF PEROJ

The topic of this paper is the vowel system of the Old Štokavian dialect of the village of Peroj in Istria (Croatia), which belongs to the Zeta-Sjenica dialect group. Its vowel system comprises six vowels - *i, u, e, o, æ, a* - and the diphthong *ie*. Additionally, there are the syllabic *r* and *ɫ*, the latter being a variant of the word-final *l*.

Certain peculiarities of the consonants have been discussed: the existence of the dental affricate *dz* and the loss of the opposition between the postalveolar (*č, dž, š, ž*) and prepalatal (*ć, đ, š, ž*) sounds - their reflexes are nowadays realised as alveolar laminal sounds. On the prosodic level, the existence of two 'accents' (a long one and a short one, both phonetically falling) has been confirmed. Neither pre-accentual nor post-accentual lengths exist today (although they are marked in some earlier works), thus vowels in unstressed syllables can be short only.

The phonetical properties of the vowels have been described to a certain extent. It has been ascertained that long vowels are somewhat tenser than short ones. Furthermore, some of the more important synchronical phenomena concerning vowels have been explained. The reflex of *jat* (*ě*) in long syllables is realised as the diphthong *ie*. When short, it is mainly realised as *je* - its first element *j* palatalises a preceding dental (except *r*) and is subsequently lost (no examples of *j*-palatalisation of affricates have been found). It has also been lost word-initially as well as in the etymological sequence *j+e* (eden 'one' etc.). Before *j* and *ɫ* (from the word-final *l*) *jat* is realised as *i*. The vowel *æ*, which is the reflex of the old *yer*-vowels, can be found in stressed syllables only, both long and short ones. Occasionally, it is realised where *a/ɑ*: would be expected, however only in the case of loan-words. The sound *ɫ* is always unstressed. It is realised after high vowels, and merges with preceding non-high vowels (although it sometimes does appear following *e*).

Key words: Peroj, the dialect of Peroj, Zeta-Sjenica dialect group, phonology, vowels